

Қылмыстық іс

ЖАРИЯЛАНДЫ 08.05.2025	ТИРЕК СӨЗДЕР criminal case, criminal procedure, evidence, initiation of proceedings, legal guarantees, preliminary investigation, trial, алдын ала тергеу, возбуждение дела, дәлелдемелер, доказательства, іс қозғау, құқықтық кепілдіктер, қылмыстық іс, қылмыстық процесс, правовые гарантии, предварительное следствие, сот ісін жүргізу, судопроизводство, уголовное дело, уголовный процесс	СІЛТЕМЕ https://bilimger.kz/178916/
---------------------------------	--	---

Усейн Данияр

ББ 6В04201 Құқықтану, 3 топ, 1 курс

Ғылыми жетекші: Ф.ғ.к қауымдастырылған профессор **Тулекова Гулжан Хажмуратовна**

«Тұран» университеті, «Юриспруденция» сериясы

УДК: 343

Аңдатпа:

Мақалада қылмыстық іс ұғымы, оның құқықтық сипаты, сондай-ақ қылмыстық процестің әр кезеңінің ерекшеліктері ашылады. Қылмыстық іс қозғаудың негіздері, іс жүргізу субъектілерінің рөлі, дәлелдеудің ерекшеліктері және істің аяқталуының құқықтық салдары қарастырылады. Қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың құқықтық кепілдіктеріне және ұлттық және халықаралық қылмыстық құқықтың арақатынасы мәселелеріне ерекше назар аударылады. Мақала отандық заңнаманы талдауға және шетелдік тәжірибені салыстырмалы зерттеуге негізделген.

Кілт сөздер: қылмыстық іс, қылмыстық процесс, іс қозғау, алдын ала тергеу, сот ісін жүргізу, дәлелдемелер, құқықтық кепілдіктер.

Университет «Туран», серия «Юриспруденция»

Усейн Д.О Университет «Туран»

Уголовное дело

Аннотация:

В статье раскрывается понятие уголовного дела, его правовой характер, а также особенности каждого этапа уголовного процесса. Рассматриваются основания возбуждения уголовного дела, Роль субъектов производства, особенности доказывания и правовые последствия окончания дела. Особое внимание уделяется правовым гарантиям участников уголовного судопроизводства и вопросам соотношения национального и Международного уголовного права. Статья основана на анализе отечественного законодательства и сравнительном изучении зарубежного опыта.

Ключевые слова: уголовное дело, уголовный процесс, возбуждение дела, предварительное следствие, судопроизводство, доказательства, правовые гарантии.

University «Turan», series «Jurisprudence»

Usein D.O «Turan» University

The criminal case

Abstract:

The article explores the concept of a criminal case, its legal nature, and the characteristics of each stage of the criminal process. It examines the grounds for initiating a criminal case, the role of procedural participants, the peculiarities of evidence, and the legal consequences of concluding a case. Particular attention is given to the legal guarantees of the parties involved in criminal proceedings and the correlation between national and international criminal law. The study is based on the analysis of national legislation and a comparative review of foreign practices.

Keywords: criminal case, criminal procedure, initiation of proceedings, preliminary investigation, trial, evidence, legal guarantees.

Кіріспе

Қылмыстық іс қылмыстық сот ісін жүргізу жүйесіндегі қылмыстық жазаланатын іс-әрекет белгілері бар әрекеттерді анықтау, тергеу және сот арқылы шешудің барлық процесін қамтитын негізгі құқықтық категорияны білдіреді. Ол мемлекет атынан жария айыптауды іске асыру нысаны ретінде және сонымен бірге қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету тетігі ретінде әрекет етеді.

Қылмыстық іс қозғалған сәттен бастап бірнеше процестік кезеңдерден: сотқа дейінгі тергеп-тексеруден, айып тағудан, сот қарауынан және қажет болған жағдайда сот шешіміне шағымданудан дәйекті өтуді қамтитын күрделі рәсім басталады. Осы кезеңдердің әрқайсысы маңызды функцияны орындайды және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларын, әділеттілік, заңдылық және адам құқықтарын қамтамасыз ету принциптерін қатаң сақтауды талап етеді.

Тақырыптың өзектілігі қылмыстық процесті үнемі жетілдіру, қазіргі заманғы құқық қолдану практикасының сын-тегеуріндеріне жауап беретін құқықтық стандарттарды енгізу қажеттілігімен байланысты. Адам құқықтарының маңыздылығын арттыру және халықаралық құқықтық ынтымақтастықты күшейту жағдайында қылмыстық істің сот төрелігі құралы ретінде ғана емес, сонымен бірге тұтастай алғанда құқықтық жүйенің тиімділігінің индикаторы ретіндегі рөлі артып келеді.

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер).

Қылмыстық істің түсінігі мен мәні

Қылмыстық іс-бұл жасалған қылмысқа Мемлекеттік ден қою жүзеге асырылатын заңда белгіленген іс жүргізу нысаны. Бұл іс-әрекеттің нақты мән-жайларын анықтауға, оның біліктілігіне, кінәлі адамдарды анықтауға және оларды қылмыстық жауапкершілікке тартуға немесе адамды кінәсіз деп тануға және құдалауды тоқтатуға бағытталған іс жүргізу құжаттарының, іс-әрекеттері мен шешімдерінің жиынтығы.

Қазақстан Республикасы қылмыстық іс жүргізу кодексінің 34-бабына сәйкес қылмыс белгілері бар іс-әрекеттің жасалуын көрсететін жеткілікті негіздер болған кезде қылмыстық іс қозғалады. Осы сәттен бастап ресми тергеу басталады, оның барысында уәкілетті органдар жиналған дәлелдемелердің толықтығын, объективтілігін және жан-жақтылығын, сондай-ақ процестің барлық қатысушыларының құқықтарының сақталуын қамтамасыз етуге міндетті.

Қылмыстық істің мәні заңнамада көзделген қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін іске асыру болып табылады, мысалы:

- жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау;
- қылмыстарды тез және толық ашу;
- кінәлілерді анықтау және әділ жазаны қамтамасыз ету;
- жазықсыздарды оңалту.

Осылайша, қылмыстық іс құдалау құралы ретінде де, қылмыстық процесте жеке тұлғаның құқықтарын қорғаудың кепілі ретінде де қызмет етеді. Ол заңдылық, кінәсіздік презумпциясы, тараптардың бәсекелестігі және Заң мен сот алдындағы теңдік қағидаттарына негізделген рәсім арқылы жүзеге асырылатын мемлекет пен жеке тұлға мүдделерінің тепе-теңдігін көрсетеді.

Қылмыстық іс мәнінің ажырамас элементі оның кезеңділігі болып табылады. Әрбір кезең — іс қозғау, сотқа дейінгі тергеу, істі сотқа беру, сот талқылауы және үкімді орындау — өз мақсаты, рәсімдері және субъективті құрамы бар. Бұл кезеңдер бір-бірімен логикалық және заңды түрде байланысып, біртұтас қылмыстық процесті құрайды.

Қылмыстық іс қозғаудың негіздері мен тәртібі

Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу жүйесінде қылмыстық іс қозғау қылмыс құрамының белгілерін көрсететін жеткілікті деректер болған кезде ғана мүмкін болады. ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 179-бабына сәйкес, істі қозғауға қылмыс туралы арыз, кінәсімен келу, лауазымды адамдар мен органдардың хабарламасы, сондай-ақ қылмыс белгілерін тікелей анықтау себеп болып табылады.

Істі қозғаудың бастамашылары анықтау органдары, тергеу бөлімшелері, ал ерекше жағдайларда — прокурор немесе сот болуы мүмкін. Қоздыру процесі қатаң регламенттелген және қылмыс туралы хабарламаны тексеруді, сотқа дейінгі тергеулердің бірыңғай тізілімінде (ЕҚДБ) тіркелу туралы шешім қабылдауды, сондай-ақ іс жүргізу әрекеттерін бастауды қамтиды.

Бұл кезеңде жеке адамның құқықтарын сақтау, әсіресе заңсыз ұстауға, бас бостандығын шектеуге және жеткілікті негіздерсіз басқа да мәжбүрлеу шараларына жол бермеу бөлігінде өте маңызды. Заңдылық, объективтілік, тараптардың теңдігі және кінәсіздік презумпциясы қағидаттарын қолдану адамның құқық қорғау органдарымен алғашқы байланысқан кезінен бастап кепілдендірілуі тиіс.

Алдын ала тергеу

Алдын ала тергеу қылмыстық сот ісін жүргізудің маңызды кезеңін білдіреді, оның барысында уәкілетті органдар іс бойынша шындықты анықтау үшін қажетті дәлелдемелерді жинайды, тексереді, бағалайды және бекітеді.

ҚР ҚІЖК-нің 187-бабына сәйкес тергеу екі нысанға бөлінеді: сотқа дейінгі тергеу және сотқа дейінгі тексеру. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру шеңберінде тергеуші жауап алу, тінту, алу, сот сараптамаларын, сондай-ақ өзге де тергеу әрекеттерін жүргізеді. Күдік туралы хабарлау, бұлтартпау шарасын таңдау, айып тағу және т. б. сияқты іс жүргізу шешімдерінің заңдылығына ерекше назар аударылады.

Қазақстанда күдіктінің құқықтарының кепілдіктеріне ұстау сәтінен бастап қорғау құқығы, адвокатқа қол жеткізу, зорлық-зомбылыққа жол бермеу, тергеу әрекеттеріне шағымдану құқығы жатады. Сонымен қатар, прокуратура тергеу барысында заңдылықтың сақталуын қадағалауда шешуші рөл атқарады.

Сот талқылауы

Қылмыстық істің сот сатысы қылмыстық процесс жүйесінде орталық болып табылады, өйткені дәл осы жерде айыптаудың мәні бойынша түпкілікті шешім қабылданады. Сот талқылауы тараптардың жариялылығы, жеделдігі, ауызша сөйлеуі және бәсекелестік қағидаттарына сәйкес жүргізіледі.

ҚР ҚІЖК сәйкес сот талқылауын бір судья немесе алқа құрамында (қылмыстың

ауырлығына байланысты) сот жүзеге асырады. Осы кезеңде дәлелдемелерді зерттеу, куәгерлерден жауап алу, сарапшылардың пікірін тыңдау, тараптардың пікірі және үкім шығару бар.

Соттың тәуелсіздігі және оның бейтараптығы — ҚР Конституциясында да, халықаралық шарттарда да бекітілген негізгі қағидаттар.

Қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтық кепілдіктері

Қылмыстық сот ісін жүргізудің басымдықтарының бірі — процеске қатысушылардың, ең алдымен күдіктінің, айыпталушының, жәбірленушінің, куәгерлер мен адвокаттардың құқықтық кепілдіктерін қамтамасыз ету. Бұл кепілдіктер процедураның барлық кезеңдерінде заңдылықты, әділеттілікті және адамгершілікті қамтамасыз етеді.

Халықаралық актілерде: азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде, адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы Конвенцияда (БХКБ) бекітілген нормалар ерекше маңызға ие, олардың ережелері ҚР-да орындау үшін міндетті болып табылады.

Қылмыстық істің аяқталуы және оның құқықтық салдары

Қылмыстық іс келесі іс жүргізу шешімдерінің бірімен аяқталуы мүмкін:

- айыптау үкімін шығару;
- ақтау үкімін шығару;
- істі тоқтату (ақтайтын немесе ақтамайтын негіздер бойынша);
- тараптардың татуласуы (жеке және жеке айыптау істерінде).

Осы шешімдердің әрқайсысы белгілі бір заңды салдарға әкеледі. Мысалы, ақтау үкімі оңалту және зиянды өтеу құқығын талап етеді. Айыптаушы — жаза тағайындау және қылмыстық жауапкершілікті жүзеге асыру.

Соңғы жылдары Қазақстанда сотқа дейінгі реттеу практикасы, сондай-ақ жанжалды шешудің баламалы нысандары (мысалы, медиация) белсенді дамып келеді, бұл қылмыстық процесті ізгілендіруге және соттарға жүктемені азайтуға ықпал етеді.

Салыстырмалы-құқықтық талдау

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, қылмыстық істерді қозғау және жүргізу тәсілдері құқықтық жүйеге байланысты айтарлықтай ерекшеленеді. Англо-саксон жүйесі елдерінде (мысалы, АҚШ пен Ұлыбритания) прокурор шешуші рөл атқарады, ол өз бетінше іс қозғау және айып тағу туралы шешім қабылдайды. Қудалауды бастау үшін негіздердің жеткіліктілігі туралы мәселені шешетін үлкен қазылар алқасының жұмысы жиі басталады.

Континенттік құқық елдерінде (Франция, Германия, Ресей, Қазақстан) қылмыстық қудалауды көбінесе тергеу органдары бастайды. Алайда, Қазақстан соңғы жылдары прокурордың процестік басшы ретіндегі рөлін күшейте отырып, өз жүйесін реформалап келеді, бұл оны аралас модельге жақындатады.

Бұдан басқа, Қазақстанда халықаралық актілерде бекітілген қағидаттар, атап айтқанда — әділ сот төрелігі қағидаты, адам құқықтарын қорғау, қылмыстық дауларды шешудің баламалы нысандары белсенді түрде енгізілуде.

Салыстырмалы-құқықтық талдау халықаралық тәжірибені ескере отырып, қылмыстық сот ісін жүргізудің тиімділігін арттыра отырып, ұлттық қылмыстық саясатты дамытудың оңтайлы жолдарын әзірлеуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қылмыстық іс қылмыстық сот ісін жүргізудің іргелі категориясы болып табылады, ол мемлекеттің қылмысқа әрекет етуінің іс жүргізу нысанын ғана емес, сонымен бірге әділеттілік, заңдылық және адам құқықтары қағидаттарын іске асырудың маңызды тетігін көрсетеді. Ол қылмыстық процестің барлық кезеңдерін қамтиды — қозғау мен алдын ала тергеуден бастап сот талқылауы мен үкімнің құқықтық салдарына дейін, соның ішінде ықтимал шағымдану.

Қазақстан Республикасының жағдайында қылмыстық істің құқықтық сипатын талдау қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасы тұтастай алғанда өндірістің барлық кезеңдерін құқықтық регламенттеудің қажетті деңгейін қамтамасыз ететіндігін көрсетті. Бұл ретте реформалар векторы процесті ізгілендіруге, прокурорлық қадағалауды күшейтуге, қатысушылардың құқықтарының кепілдіктерін кеңейтуге және медиация сияқты баламалы рәсімдерді енгізуге бағытталған.

Қорытындылай келе, қылмыстық істің тиімділігі құқық қорғау және сот органдары жұмысының сапасына, олардың қызметкерлерінің кәсібилік деңгейіне, сондай-ақ қоғамның құқықтық санасының дамуына тікелей байланысты екенін атап өткен жөн. Осыған байланысты сот төрелігіне деген сенімді нығайтуға және азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғауға бағытталған заңнама мен құқық қолдану практикасын одан әрі жетілдіру қажеттілігі ерекше өзекті болып отыр.

ҚМ АА Күәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimgger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.